

יעקב גולדברג

החברה היהודית
בממלכת פולין-ליטא

יעקב גולדברג

החברה היהודית בממלכת פולין-ליטא

יעקב גולדברג

החברה היהודית בממלכת פולין-ליטא

תרגמה צופיה לסמן

המרכז לחקר תולדות
יהודי פולין ותרבותם
האוניברסיטה העברית בירושלים

מרכז זלמן שזר
לתולדות ישראל
ירושלים

המערכת המדעית

פרופ' ישעיהו גפני (יו"ר), צבי יקותיאל, פרופ' ג'רמי כהן,
פרופ' רוברט ליברטס, ד"ר מנחם מור, ד"ר שמואל פיינר, פרופ' יוסף קפלן
מרכז המערכת: מעין אבינרי־רבהון

התקין והביא לדפוס: יצחק כהן

© Copyright by The Zalman Shazar Center for Jewish History, Jerusalem

Printed in Israel, 1999

מסת"ב 965-227-130-6 ISBN

Catalogue No. 185-397 מספר קטלוגי

© כל הזכויות שמורות למרכז ולמן שזר לתולדות ישראל, תשנ"ט

אין להעתיק או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו, בשום צורה ובשום אופן, אלקטרוני או מכני,
לרבות צילום או הקלטה, ללא קבלת אישור בכתב מהמוציא לאור.

סדר ועימוד ממוחשב: מרכז ולמן שזר

לוחות: מכון האופסט שלמה נתן; הדפסה: דפוס גרפית ('גרף חן') בע"מ

כולם בירושלים

תוכן העניינים

7	פתח דבר
9	פרק ראשון
	פרק שני
	על יחס החברה הפולנית כלפי היהודים
	De Non Tolerandis Iudaeis, על הנהגת
	חוקים אנטי יהודיים בערים הפולניות והמאבק נגדם:
80	פרשת יהודי ויילון במאות הט"ז-הי"ט
	המעמד המשפטי של יהודי פולין וכתבי-הזכויות
	שהוענקו לקהילות בממלכת פולין-ליטא במאות
90	הט"ז-הי"ח
	ועד ארבע ארצות במשטר המדיני והחברתי של ממלכת
125	פולין-ליטא
144	הקהילה במשטר החברתי-המדיני בממלכת פולין-ליטא
159	פרק חמישי
	פרק שישי
171	פרק שביעי
	פרק שמיני
	על הנישואין של יהודי פולין במאה הי"ח
	משתדלנות למדינאות: נציגי הקהילות בתקופת סיים
217	ארבע השנים (1788-1792)
232	פרק תשיעי
241	פרק עשירי
	פרק אחד-עשר
	היהודי והפונדק הכפרי
	היהודי והפונדק העירוני באזור פודלאסיה
	יומנות יהודיות בתעשייה הפולנית במאה הי"ח: כומר
251	פרק שנים-עשר
	ויהודי מקימים מנפקטורה למוצרי ברזל בפולין-גדול
	היטלים שנגבו מן היהודים בערים בממלכת פולין-ליטא
264	במאות הט"ז-הי"ח
277	פרק שלושה-עשר
289	פרק ארבעה-עשר
	היהודים אל מול אויביה של ממלכת פולין-ליטא
	על ספר הזיכרונות של משה וסרצוג, שוחט בפולין-גדול
299	רשימת המקומות שבהם נדפס נוסח ראשון של פרקי הספר
303	מפתחות

פתח־דבר

בקובץ זה מובא מבחר של חיבורי העוסקים בהיבטים שונים של חיי החברה היהודית בפולין במאות ה"ז-ה"ח שאינם מוכרים או שטרם נבדקו עד תום. החיבורים האלה ראו אור בכמה כתבי־עת וקבצים בפולנית, בגרמנית ובאנגלית בשנים 1974-1996. העובדות, המסקנות וההכללות המובאות בהם יש להן נגיעה בענייני החברה היהודית, והן מוצגות בזיקה אל הגורמים שעיצבו את מצבו של הציבור היהודי הגדול ביותר בעולם בשעתו, שהתרכז בממלכת פולין־ליטא. הנני מקדיש תשומת־לב מיוחדת לשאלת מבנה היחסים שבין החברה היהודית לאוכלוסייה הפולנית שחיו בשכנות קרובה בתקופה הזאת, נושא שעד כה נחקר אך מעט, אף שהיחסים בין הפולנים ובין היהודים היו גורם שעיצב במידה ניכרת את מצב היהודים בארץ זו. בהקשר זה מן הראוי לציין גם את ההבדלים התרבותיים, שבין היהודים ובין הלאומים האחרים שחיו בממלכת פולין דאז, וגם את ההבדלים במבנה התברתי ובמבנה התעסוקה שביניהם.

המקורות לתולדות היהודים בממלכת פולין מפוזרים בחטיבות ארכיוניות ובאוספים של כתבי־יד בספריות, ועל כן בדיקת הזיקה בין התופעות הנזכרות דרשה חיפושים ארוכי שנים ואיסוף מקורות שעד כה לא נעשה בהם שימוש. תחילה צריך הייתי לעיין בקפידה בפנקסי בתי הדין של המבצרים ושל בתי הדין העירוניים והכפריים, בפנקסי לשכת המלך, בתעודות המעטות ששרדו של הוועדות האזרחיות־צבאיות שקמו בשלהי המאה ה"ח ובתעודות של הקהילות היהודיות, שניצלו מאש המלחמה. עיינתי גם באוספים פרטיים של כתבי־יד ובארכיונים של משפחות המגנאטים אשר לפני מלחמת העולם השנייה לא כולם היו פתוחים לפני החוקרים, ורק בשנת 1945 הוחל בהעברתם אל הארכיונים הפולניים הממלכתיים.

מטבע הדברים השתמשתי בחיבורים המובאים כאן באותם מקורות עבריים שיש בהם כדי להוסיף על ידיעותינו בסוגיות הנדונות. ואולם בשו"ת של הרבנים מן המחצית השנייה של המאה ה"ז ומן המאה ה"ח לא מצאתי אלא חומר מועט שיש לו נגיעה לבעיות שהן כאן מענייננו. לעומתן הפנייה אל ספר הזיכרונות של השוחט משה וסרצ'ג מפולין־גדול, שהחוקרים לא עשו בו שימוש עד כה, אפשרה הגדרה מדויקת יותר של חשיבותו של מקור מסוג זה לחקר תולדות היהודים בפולין במאות הקודמות. מה גם שהזיכרונות הללו כוללים מידע על המנטאליות של החברה היהודית, על מאבקם של

היהודים להקמת היסודות לקיומם ועל סיגול אי-אלו מרכיבים של התרבות הפולנית בתוגים יהודיים מסוימים.

המאמרים שבספר זה נכתבו במרוצת יותר מעשרים שנים, וכל אחד מהם הוא שלמות העומדת לעצמה. משום כך אפילו לאחר התאמתם לפרסום בכפיפה אחת לא היה אפשר להימנע מחזרות פה ושם, שבלעדיהן החיבורים הבוחרים לא היו מובנים לקורא.

לא היה בכוונתי להביא סקירה מלאה של תולדות החברה היהודית בממלכת פולין-ליטא, אלא להגיש את תוצאות מחקרי בכמה תחומי חיים מוכרים פחות של חברה זו. על כן, בפרקים על הפונדקים היהודיים בעיר ובכפר התמקדתי בסוגיות הכלכליות והחברתיות של אוכלוסייה זו שטרם נחקרו, ופסחתי בידועין על שאלת החסידות, שמחקרים רבים אחרים כבר עסקו בה. באופן דומה בפרק על הנישואין בקרב יהודי פולין במאה הי"ח אני מצמצם בהצגת דעת הקהל בתקופת ההשכלה על קשרי הנישואין בקרב היהודים, בתוכנית להנהיג רפורמות בתחום זה, בהיקף שוק הנישואין, בבדיקת מבנה גיל הנישואין על סמך מפקדי האוכלוסין ובשאלות ה'קעסט'.

החיבורים שבקובץ הזה מתפרסמים בדרך כלל בצורה שראו אור בלשונות השונות שנזכרו לעיל. באי-אלו מקרים נעשו תיקונים קלים או שינויים אך ורק כאשר התעורר הצורך להביא בחשבון פרסומים שראו אור בינתיים ושיש בהם חידושים משמעותיים בסוגיות הנידונות. רק הפרק הראשון על יחס החברה הפולנית אל היהודים הוא הרחבה ומיזוג של שלושה מאמרים שאלה כותרותיהם: (1) פולנים ויהודים במאות הי"ז והי"ח ('Poles and Jews in the 17th and 18th Centuries'); (2) חברים וזרים – מתווה של היחסים בין היהודים לבין הפולנים בממלכת פולין-ליטא ('Friends and Strangers' – An Annotated Outline of the History of Polish-Jewish Relations in the former Polish Commonwealth); (3) השינויים ביחס החברה הפולנית כלפי היהודים במאה הי"ח ('The Changes in the Attitude of Polish Society towards the Jews in the Eighteenth Century').

אני מודה לכל אלה שבזכותם הספר הזה רואה אור: לצופיה לסמן, שלא חסכה מאצים בתרגום כל הטקסטים לעברית; למרכז לחקר תולדות יהודי פולין ותרבותם באוניברסיטה העברית, אשר סייע להוציא ספר זה לאור, וליושב ראש המרכז, פרופסור ישראל ברטל, אשר עודדני להביא את עבודתי לידי גמר; למרכז זלמן שזר ומנהלו מר צבי יקותיאל, ששקדו על פרסום החיבור הזה על הצד הטוב ביותר. אני חייב תודה ליצחק כהן, שהתקין והביא את הספר לדפוס, ולבנימין לסמן, שעידכן את הלוחות הסטטיסטיים בפרק על הנישואין בקרב יהודי פולין במאה הי"ח.

הרעיונות והנושאים שבספר זה הושמעו בשיעורי באוניברסיטה העברית, ואני מודה למשתתפים בהם. עם חוג זה נמנו מי שהיום הם חוקרים מוכרים בזכות עצמם כמו גרשון ד' הונדרט, משה מ' רוסמן, וגם חוקרים צעירים יותר כמו אדם טלר ויהודית קליק.

פרק ראשון

על יחס החברה הפולנית כלפי היהודים

היהודים בקרב אוכלוסייתה של ממלכת פולין-ליטא חקר תולדות היחסים בין הפולנים ליהודים, בדומה לכל הסוגיות שעניינן דו-קיום של קבוצות לאומיות ודתיות שונות זו מזו, מעורר בעייתיות כאובה וספוגה ברגישויות. לפיכך, כאשר אנו באים לדון בסוגיות אלו, אף מתוך התייחסות לעבר רחוק, עלינו להישמר מפני הערכות א-פרזיריות המסתמכות על סטראוטיפים ועל השפעות שהתגבשו במרוצת מאות שנים. כל שכן שהניסיונות למלא את הפרצות בתחום זה חשוב, מגוון ורב-פנים נעשו על-פירוב בדרך של שיפוטיות והכללות לפי צורכי השעה, ואלה הביאו לידי אי-הבנות. לעניינים אלו חשיבות בסיסית, שכן יחס השכבות השונות של החברה הפולנית כלפי המכונה "הזר" חשף את הקשר הלאומי ואת התודעה הלאומית שהטביעו בה את חותמם. ליחסים בין היהודים לפולנים נודעה השפעה ניכרת הן על מצבם הכללי של היהודים בממלכת פולין-ליטא במאות ה"ז-ה"ח והן על התחומים השונים של חייהם החברתיים, שכן במסגרת היחסים הללו ניהלו היהודים פעילות כלכלית בהיקף רחב וקשרו קשרים מגוונים עם כל שכבות החברה בפולין דאז. כמו כן, תחומים מסוימים בחיי הדת והתרבות של היהודים ומבנה התעסוקה שלהם היו במידת-מה תולדה של גורם זה.

תולדות היחסים בין היהודים ובין השכבות השונות של החברה הפולנית והאוכלוסייה הרב-לאומית של ממלכת פולין-ליטא בכלל משתרעות על פני מאות שנות דו-קיום של הציבור היהודי הגדול ביותר באותה העת בתפוצות עם שכניו. היהודים קשרו קשרים לא רק עם הפולנים אלא גם עם שאר חלקי האוכלוסייה, שהיתה מגוונת מבחינה לאומית ודתית.

תולדות היחסים שבין הפולנים ליהודים מעוררות עניין הולך וגובר הן בקרב החוקרים והן בקרב חוגים רחבים בציבור של שני העמים. ואולם המחקר שדן בשאלות האלה התרכז באופן בלעדי כמעט בשלושה פרקי זמן – בין המאה ה"ט לראשית המאה ה'כ',¹

J. Rabinowitsch, 'Zur Geschichte der Beziehungen zwischen Polen und Juden', 1
Der Jude, IV (1919–1920), pp. 254–263; F. Golczewski, *Polnisch-Jüdische*

בין שתי מלחמות העולם,² בתקופת השואה.³ לעומת זה, תופעות דומות מימיה של ממלכת פולין-ליטא לא נחקרו עד כה באורח מדעי ושיטתי, תוך הסתמכות על המקורות. את החסר בתחום ידע שהוא כה חשוב וכה עשיר בהיבטיו השונים ביקשו למלא בדעות והכללות שעובדו לצורך השעה, ועל-פי-רוב לא הביאו אלא לידי אי-הבנות.

כדי להגדיר את מקומם הייחודי של היהודים בפסיפס הלאומים של האוכלוסייה בממלכת פולין-ליטא וכדי להבהיר את הסוגיות הקשורות ביחסיהם עם תושביה האחרים של המדינה, מן הדין להסב את תשומת-הלב לגורמים אחדים:

מבנה היחסים שבין הפולנים ליהודים לא היה נתון להשפעת היחסים הבינלאומיים, שלא כמו מצבם של לאומים אחרים שחיו בפולין. לשם דוגמה בלבד די אם נזכיר כי במאה הי"ח יחס השלכטה ומעמד העירוניים כלפי האוכלוסייה הגרמנית היה מותנה במידה רבה במדיניות של פרוסיה וסקסוניה כלפי פולין; מסיבות מובנות מאלוהן גורמים מעין אלו לא נגעו ביהודים.

לעומת זה, עולה שאלת תפקידה של המדינה בעיצוב היחסים בין היהודים לפולנים. בימי-הביניים שלטונות המדינה הוציאו כמה צווים משפטיים רבי חשיבות שהביאו לידי ביסוס הסובלנות בפולין, והיא השפיעה במרוצת מאת השנים שלאחר מכן הן על מצב היהודים והן על תחומים אחדים בחיי החברה, התרבות והדת של כל אוכלוסיית המדינה. בעקבות תמורות הולכות ורבות במשטר המדיני והחברתי בפולין למן ראשית המאה ה"ט, וכתוצאה מהרחבת סמכויותיהם של המגנאטים ושל השלכטה, מתחוללים שינויים גם בתחום שהוא כאן מענייננו. שהרי בפולין, להבדיל מן המדינות שמשטרן היה אבסולוטי, לא השלטון המרכזי במדינה, אלא דווקא מבנה היחסים בין העם השוכן בביתו ובין הקבוצות האתניות השונות והלאומים השונים שעל-ידו היה הגורם שקבע את מצבן הכולל של קבוצות האוכלוסייה הללו. עד לרפורמות של המחצית השנייה של המאה הי"ח לא התערבו שלטונות המדינה בעניינים שנגעו בדו-קיום שבין היהודים ובין שאר האוכלוסייה של ממלכת פולין-ליטא, חוץ מאשר בכפרי המלך ובערי המלך. חריגים מכלל זה היו מעטים יחסית. מן הראוי להדגיש אפוא, שבממלכת פולין-ליטא

Beziehungen 1881–1922, Wiesbaden 1981; P. Wróbel, 'Jewish Warsaw before the First World War', *Polin*, II (1988), pp. 156–187

2 לאחרונה נכתבו על הנושא הזה התיבוים האלה: J. Tomaszewski, *Ojczyzna nie tylko Polaków*, Warszawa 1985, pp. 96–120; P. Wróbel, 'Na równi pochyłej. Żydzi Białegostoku w latach 1918–1939: demografia, ekonomika, dezintegracja, konflikty z Polakami', *Przegląd Historyczny*, LXXIX (1988), pp. 265–299

3 לא כאן המקום לציין את הפרסומים הרבים העוסקים בתחום הזה.

היחסים בין יהודים לפולנים התגבשו מכוח עצמם יותר מאשר במונרכיות אבסולוטיות, שהשלטון המרכזי בהן התערב בכמה תחומי חיים של החברות שהיו כפופות לו. מחקריהם של אוסקר האלצקי (O. Halecki),⁴ פשמיסלאב דומבוקובסקי (P. Dąbkowski) ועמנואל רינגעלבלום (E. Ringelblum),⁵ שראו אור במרוצת מלחמת העולם הראשונה או בתקופה שבין שתי המלחמות, נמנים עם החיבורים היסודיים הכוללים מידע מקיף על היחסים שבין הפולנים ליהודים בממלכת פולין-ליטא והערכות של יחסים אלו. בספר קצר שראה אור בשפה העברית דן מ' מיזס בשאלות האלה באורח חד-צדדי ביותר, ואין הוא מתעמק בשאלת היחסים הפנימיים בתוך החברה הפולנית.⁶ השקפות אחרות באות לידי ביטוי במאמריהם של הכומר וירשילו (Ks. Wirszyłło)⁷ והכומר מוראבסקי (ks. Morawski),⁸ שנכתבו מזווית ראייה אנטישמית, ובחיבורים – המשקפים מגמות דומות – של לוציה חארביצ'ובה (Ł. Charewiczowa)⁹ ובפרט של יאן פטאשניק (J. Ptaśnik),¹⁰ חוקרי תולדות הערים והמעמד העירוני בפולין. אליבא דפטאשניק, מכיוון שבפולין התפתחות התרבות והציוויליזציה על כל היבטיהן היתה מתונה יותר, נוצרה מציאות נוחה יותר ליהודים מזו שהתפתחה במערב אירופה, והיא הגנה עליהם מפני גלי הרדיפות שהיכו בהם בארצות אחרות. מן המסקנה

- O. Halecki, *Das Nationalitätenproblem im alten Polen*, Kraków 1916 4
- P. Dąbkowski, *Tolerancja narodowościowa w dawnej Polsce*, Lwów 1932 5
- ע' רינגעלבלום, 'א' יידישע דעבאטע אין פוילישן סיים פון יאר 1775', ייווא-בלעטער, א (1931), עמ' 431–426; הנ"ל, 'יידן אין ווארשע אין 18טן י' ה' און זייער רעכטלעך געזעלשאפטלעךע לאגע', היסטארישע שריפטן, ב, עמ' 248–268.
- מ' מיזס, פולנים ויהודים בדברי הימים ובספרות, פודגוש 1905. 6
- Ks. Wirszyłło, 'Stosunek duchowieństwa katolickiego na Wołyniu do Żydów w XVIII wieku', *Miesięcznik Diecezjalny Łucki*, IX (1934), pp. 18–25 7
- M. Morawski, 'Stanowisko kościoła wobec niebezpieczeństwa żydowskiego w Polsce', *Ateneum Kapłańskie*, XLII (1938), pp. 3–18 8
- Ł. Charewiczowa, 'Ograniczenia gospodarcze nacyj schizmatycznych i Żydów we Lwowie XV i XVI wieku', *Kwartalnik Historyczny*, XXXIX (1925), pp. 193–227 9
- J. Ptaśnik, *Miasta i mieszczaństwo w dawnej Polsce*, Warszawa 1949; idem, 'Żydzi w Polsce wieków średnich', *Przegląd Warszawski*, II (1922), pp. 215–237; idem, 'Zalew miast polskich przez Żydów od XVI do XVIII wieku', *ibid.*, II (1924), pp. 26–40. 10
- דמובסקי (R. Dmowski) בדבר פעילותם הכלכלית של יהודי פולין, הערכה שנתנה תחת השפעת האידאולוגיה האנטישמית; השווה: A. Wierzbicki, *Naród-państwo w polskiej myśli historycznej dwudziestolecia międzywojennego*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1978, pp. 112–113

הנובעת מ"השוואה מופלאה" זו נוכל ללמוד, כי "הפוגרומים בימי הביניים [היו] תופעה של תרבות מפותחת יותר של העמים שביצעו אותם!"¹¹

לעומת זאת, נודעת חשיבות רבה להערות בנושא האמור, המפוזרות בחיבוריהם של היסטוריונים פולנים, המוקדשים לסוגיות אחרות. שהרי כמעט כל חוקר פולני של תולדות עמו נתקל בשאלת היחסים הערים שבין הפולנים ליהודים, שאיכלסו במספר רב את ממלכת פולין-ליטא, בעייתיות העוברת כחוט השני בתולדות פולין לתקופותיה. במרוצת עשרות השנים האחרונות כתבו יאנוש טאזביר¹² ויעקב גולדברג על מסכת היחסים שבין הפולנים ובין היהודים במאות ה"ז-ה"ח, ולאחרונה הסיפו הערות אחדות על נושא זה מריה בוגוצקה (M. Bogucka) והנריק סמסונוביץ' בסנתזה שכתבו יחד על תולדות הערים והמעמד העירוני בממלכת פולין-ליטא.¹³

העניין ההולך וגובר היום בעברם המשותף של הפולנים ושל יהודי פולין – עניין שבא לידי ביטוי, בין היתר, בכמה כנסים מדעיים בינלאומיים בנושא זה שנערכו בשנים האחרונות¹⁴ – יש בו כדי ללמד על כך, שבתולדות היחסים בין יהודים לפולנים בממלכת פולין-ליטא היו לא רק תופעות של זווית ושל ניגודים הדדיים ולא רק נטייה להתבוללות שהחלה אצל היהודים במחצית השנייה של המאה ה"ח", אלא היו בהן גם אותות להתקרבות הדדית אישית, וכן אימוץ אי-אלו יסודות של התרבות היהודית על-ידי החברה הפולנית ושל כמה וכמה מרכיבים של התרבות הפולנית על-ידי החברה היהודית שהתקיימה בצידה.

תולדות היחסים שבין הפולנים ליהודים הן חלק בלתי נפרד מן הבעיה הכללית של הדו-קיום בין היהודים לחברות שסבבו אותם בכל ארצות התפוצה. עם זה, הן ראויות לתשומת-לב מיוחדת, ולא רק מפני שבפולין נהנו היהודים מסובלנות רבה יותר ומזכויות רחבות יותר מאשר במקומות אחרים. שהרי במשך כמה מאות שנים התקיים והתפתח שם ריכוז חשוב של אוכלוסייה יהודית, שבשעתו היה הגדול בעולם. תנועות דתיות וחברתיות שצמחו בקרב הציבור היהודי בממלכת פולין-ליטא במאה ה"ח –

11 פטאשניק 1922, שם, עמ' 225–232.

12 J. Tazbir, *Świat panów Pasków. Eseje i studia*, Łódź 1986, pp. 195–241; idem, *Szlaki kultury polskiej*, Warszawa 1986, pp. 174; idem, 'Die Reformation in Polen und die Juden', in: *Deutsche Polen-Juden. Ihre Beziehungen von den Anfängen bis ins 20. Jahrhundert*, S. Jersch-Wenzel (ed.), Berlin 1987, pp. 111–139

13 M. Bogucka & H. Samsonowicz, *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1986, pp. 467–575

14 *The Jews in Poland*, Ch. Abramski & A. Polonsky (eds.), Oxford 1986; *Żydzi w dawnej Rzeczypospolitej*, A. Link-Lenczowski (ed.), Wrocław-Warszawa-Kraków 1991

היינו, התנועה הפרנקיסטית והחסידות – מילאו תפקיד חשוב בתולדות העם היהודי והטביעו את חותמן על התפתחות היחסים שבין היהודים לפולנים. גם ההבדלים הלאומיים והדתיים שבקרב אוכלוסייתן של מלכות פולין ושל הנסיכות הגדולה של ליטא היו אחד הגורמים שקבעו את דרך החיים של הפולנים ושל היהודים אלו עם אלו. מה גם שכבר במאה ה־17 הפסיפס הלאומי והדתי של תושבי ממלכת פולין-ליטא עורר עניין וביקורת הן בקרב הפולנים והן בקרב הזרים.¹⁵

התפלגות לאומית, דתית ותרבותית מתעמקת והולכת בקרב אוכלוסיית ממלכת פולין-ליטא היתה במידה רבה תולדה של קליטת מרחבים חדשים במסגרת הגוף המדיני שהלך וגדל. כתוצאה מאיחוד פולין וליטא נוספו אל הרכב תושביה של ממלכת פולין-ליטא ליטאים, טטרים, רותנים וביילורוסים, ואלה התגבשו כקבוצה לאומית נפרדת. בעקבות סיפוח פרוסיה המערבית (שנקראה פרוסיה המלכותית והיתה שייכת לממלכת פולין-ליטא) גדלה במידה ניכרת האוכלוסייה הגרמנית שחיתה בגבולות ממלכת פולין-ליטא. כנגד זה, נהירתם של ארמנים, סקוטים, יהודים ומנונים (mennonites) מהולנד, כמו גם של מתיישבים גרמנים מחוץ לתחומי מלכות פרוסיה, היתה תוצאה של פעולות יישוב שנמשכו כמעט בלא הרף.

השמדת כמה וכמה ריכוזים יהודיים באוקראינה בגזירות ת"ח ות"ט עצרה את גלי ההגירה של יהודים אל פולין. כמו כן, מספר לא מבוטל של יהודים יצא באותן השנים, אם לצמיתות אם זמנית, את גבולות ממלכת פולין-ליטא. גם בתקופת הפלישה השוודית היגרו יהודי פולין ממנה, ומקצתם הלכו בעקבות חצרו של המלך יאן קאז'מייר' לשלזיה ושם מצאו מקלט.¹⁶ לימים חזרו רבים מן הנמלטים אל ארצם, עם שהם מתעלמים מהתחדשות האיום של גירוש כולל, כמו גם מן הרדיפות ומן הפרעות שפתחו בהן פלוגותיו של סטפאן צ'ארנייצקי (Stefan Czarniecki). יהודים שבאו מן האזורים הגרמניים שנפגעו במלחמת שלושים השנה,¹⁷ ואחרים היהודים שגורשו מווינה בשנת

15 E. Eckman, 'Juraj Krizanic o Polsce', in: *Literatura, komparatystyka, folklor. Księga poświęcona Julianowi Krzyżanowskiemu*, Warszawa 1968, pp. 180, 186

16 W. Czapliński, 'Emigracja polska na Śląsku w latach 1655–1669', *Sobótka*, X (1955), pp. 556–572

17 י' היילפרין, 'פליטים יהודיים של מלחמת שלושים השנה במזרח של אירופה', ציון, כז (תשנ"ב), עמ' 199–215; מ' נדב, 'תולדות קהילת פינסק-קארלין: 1506–1880', בתוך: פינסק, ספר עדות וזכרון לקהילת פינסק-קארלין מראשיתה ועד חורבנה 1506–1941, תל אביב-חיפה תשל"ג, עמ' 46–47; ראה: ג"ד הונדרס, 'שקיעת יראת כבוד בקהילות בית ישראל בפולין-ליטא', בתוך: בראילן, ספר השנה של אוניברסיטת בראילן, כד-כה (תשמ"ט), עמ' 47; G.D. Hundert, 'Jewish Urban Residence in the Polish Commonwealth in the Early Modern Period', *The Jewish Journal of Sociology*, XXVI (1989), p. 27; תופעה אחרת בקשר עם מלחמת שלושים השנה מתאר י' קפלן, 'פליטים יהודים מאשכנז ומפולין

בספר זה בוחן פרופסור יעקב גולדברג מהאוניברסיטה העברית בירושלים היבטים של חיי החברה היהודית בפולין במאות ה"ז-ה"ח, היבטים שאינם מוכרים או שטרם נבדקו עד תום. העובדות, המסקנות וההכללות המובאות בפרקי הספר יש להן נגיעה בענייני החברה היהודית, והן מוצגות בזיקה אל הגורמים שעיצבו את מצבו של הציבור היהודי שהתרכז בממלכת פולין-ליטא ושהיה בזמנו הגדול ביותר בעולם. המחבר מקדיש תשומת-לב מיוחדת לשאלת מבנה היחסים שבין החברה היהודית ובין האוכלוסייה הפולנית, שחיו בשכנות קרובה בתקופה הזאת, נושא שעד כה נחקר אך מעט, על אף העובדה שהיחסים בין הפולנים ובין היהודים היו גורם שעיצב במידה ניכרת את מצב היהודים בארץ זו. בהקשר זה עומד המחבר גם על ההבדלים התרבותיים שבין היהודים ובין הלאומים האחרים שחיו בממלכת פולין דאז, ועל ההבדלים במבנה החברתי ובמבנה התעסוקה שביניהם.

להלן כמה מפרקי הספר: המעמד המשפטי של יהודי פולין וכתבי-הזכויות שהוענקו לקהילות במאות ה"ז-ה"ח. ועד ארבע ארצות במשטר החברתי-מדיני של ממלכת פולין-ליטא. חוכרי האחוזות היהודים ומרותם על האיכרים. על הנישואין של יהודי פולין במאה ה"ח. היהודי והפונדק הכפרי. יוזמות יהודיות בתעשייה הפולנית במאה ה"ח - כומר ויהודי מקימים מנופקטורה למוצרי ברזל בפולין-גדול. היהודים אל מול אויביה של ממלכת פולין-ליטא. על ספר הזכרונות של משה וסרצוג, שוחט בפולין-גדול.

על העטיפה: חלק מפרוכת מבית הכנסת הגדול בלבוב, פולין, סוף המאה ה"ח. המחיאותן האתנוגרפי בלבוב, EP 1216.
הנשר הפולני בתוך מגן-דוד.

דאנאקוד 185-397